Eskildsø

Dersom det var denne bogs opgave at skildre danske *farvande*, ville Roskilde Fjord og Isefjord komme til at indtage en fremragende plads; ved deres historie, deres mærkelige form og de storslåede landskabelige omgivelser ville de afgive rigeligt stof. Medens den landskabelige ramme, der indeslutter dem, danner nogle af Nordsjællands mest karakterfulde egne, er øerne og holmene, som disse fjorde rummer, uden noget særpræg. Men der er nok af dem. Roskilde Fjord rummer således foruden den større Eskildsø henimod femogtyve småholme sammen med et utal af ganske små stenrøn'er. Isefjorden foruden den anselige Orø fire-fem holme og en del småpolde. Medens flertallet af disse vistnok byder et rigt iagttagelsesfelt for zoologer og botanikere, udelukker deres ensartethed i landskabelig henseende dem fra at blive medtaget i denne beskrivelse.

Mens Roskilde Fjord, når undtages den sydlige bredning, mest af alt minder om et flodløb, er Isefjorden et selvstændigt hav med grenede fjorde ud fra sin sydlige del. Dybderne i dem står dog ikke helt i forhold til omfanget; medens Roskilde Fjord enkelte steder når 13 m, endda på et af dens smalleste steder, er Isefjordens brede vande på sit dybeste kun en halv snes meter, og kun i ét af dens smalleste løb, mellem Orø og Tusenæs, når den 15–16 meters dybde. Det er snævre løb med tidevandets hårde strøm, som sidder inde med rekorderne begge steder.

Det er en eftermiddag med herlig nordvestbrise og blank sol, da vi fra Lynæs havn står ind gennem Kulhusrenden til Roskilde Fjord. Vandet blåner med hvide skumkamme mellem Lynæs' høje klinter og Nordskov på Hornsherred; i øst skimter vi Frederiksværk, svævende over horisonten med fine luftspejlinger. Så vender vi næsen mod syd, brisen lægger „Rylen" over på siden, og den glider skummende for fulde sejl over de vuggende søer og tænker på hin dag i tidernes morgen, da den som sejlfartøj slog alle konkurrenter under kapsejladsen på Odense Fjord! Vi passerer den lille Øksneholm, som på grund af sin fladhed ville være usynlig op mod den bagved liggende Kohave Skov, om ikke en halv snes kreaturer gik derinde som signalement og henledte opmærksomheden på den.

Ved broen fra Frederikssund til Dråbykysten klemmer fjorden sig sammen til mindre end en kilometers bredde, og da vi vel er sluppet gennem broåbningen, får vi forude den mærkelige lille Kølholm i sigte, hvis bakke fuld-

kommen minder om Høpold på Besser Rev ved Samsø. Man kan ikke se denne mærkelige knold på dette sted uden at tænke på, at den er som skabt for de gamle Lejrekonger. De har herfra kunnet holde udkig over hele dette smalle indløb til deres residens. Herfra har spejdere i god tid kunnet rapportere om fjender, som nærmede sig.

En underlig, hvirvlende krapsø står herinde i øjeblikket, da nordvesten går lige ind mod den kraftigt udløbende strøm, og „Rylen“ stejler og hopper som en nervøs ganger før et anfald af flyvekuller – en syge, den ellers ikke lider af.

Det var på Kølholm, det berømte kattestutteri var installeret for en femogtyve-tredive år siden af et „selskab“, som holdt racekatte på stedet, vistnok med skindhandel som formål. Men indbyrdes kævl (ikke i selskabet, men mellem kattene, der åd hinanden op) i forbindelse med indvandring over isen af omegnens mindre racerene bondekatte, som formodentlig er strømmet til efter lugten, ødelagde snart foretagendet. Selskabet opløstes, og kun navnet Katteøen er tilbage som et minde om denne epoke i øens historie.

Det nederste af de to småhuse, som ses derinde, er opført af en af holmens senere ejere, redaktør H. Boesgaard, som indførte vilde kaniner til stedet, hvor de trivedes fortrinligt, indtil den usædvanlig strenge vinter 1923–24 gjorde ende på dem. I de senere år har holmen på ny skiftet ejer; den sidste

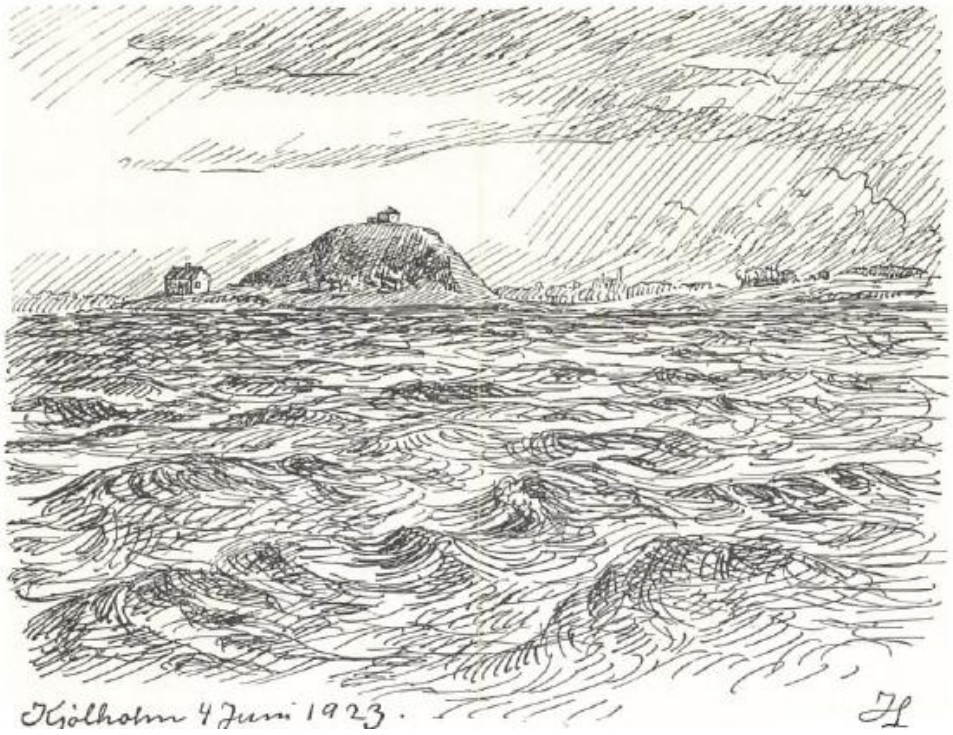

har opført det mindre hus på toppen af dens bakke og delvis ladet holmen opdyrke.

Inde fra dens strand hører vi rødben-klirens stemme, da vi ankrer op i strømmen for at tegne, og terner kommer ud fra kysten og jager over vandet omkring os. Den lave eftermiddagssol falder brat og hårdt på den skarpe bakkeknold og farver den gyldenrød op mod den grønblege forårshimmel, hvor rosafarvede blæstskyer trækker af sted i lange rækker for nordvesten. Havet omkring os er dybblåt med næsten sorte striber i det stride strømløb. Fjernt i syd skimter vi Roskilde by med dens skinnende tage og den gamle domkirkes lette, elegante tårne.

Ved solfaldstid går vi videre mod syd og glider forbi den lille flade, græsklædte Hyldeholm, og senere de to mærkelige bakkeknuder Svineholm og Koholm, tidligere øer ved fjordens vestside, men nu for længst landfaste. Syd for dem toner Skuldelev kirketårn frem over bakkerne, og så kommer den mægtige Jyllinge by i hele sin længde frem på østsiden af fjorden, med kirketårnet rødmende i det sidste solskær højt over de grå tage. Ud for kysten ligger det utal af småøer, som hedder Jyllinge Holme, de fleste kun nogle små, stenede dynger, der lige når at rage op over fladvandet: Flængholm, Yderste Holme, Langholm – og den største af dem med det mærkelige signalement Lilleø!

Det sidste stykke ned mod vort mål, Eskildsø, sejler vi med den grønne tang bølgende om os til begge sider, vi må hele tiden med bådshagen i hånden tage vare på skruen og pille den ren. Uhyre mængder af vandmænd driver overalt i vandskorpen, vi sejler i gelé og grøn salat.

Efter solnedgang fortøjede vi ved „Skovbro“ under Østskov på fjordens vestlige kyst, lige over for det kun 300 m fjerne landingssted på Eskildsø. Vinden er faldet til hvile, og sommernatten sænker sig blidt og stille over fjord og skove. Det sagte strømmende vand klukker stille om bådens sider.

Længe efter at solen er gået ned, synger bogfinkerne inde fra det nære skovbryn. Svaler og terner kredser lydløst over vandet.

Pludselig slår en drossel, og andre svarer den nær og fjern. Endnu, da vi går til køjs, vedvarer deres sang.

Den nordsjællandske idyl lukker sig helt og blødt omkring os. Det er andre toner nu – Sejerø er langt, langt borte.

Ringduerne kurrer inde fra Østskoven, og munken synger, da vi tidligt den næste morgen ror over til *Eskildsø*.

Fra landingsbroen tager vi vej op mod øens højeste bakker, hvor det berømte kloster i sin tid lå. Sommeren er kommet med stille og varme; overalt, hvor vi går, møder vi tætte sværme af myg, de ligesom vælter op af jorden,

står som dampskyer over vandhuller, over stranden, over veje, hegn og marker. Overalt hører vi den stedselydende tone fra deres sværmen, en hed og giftig lyd, et vibrato som på hundrede kvinter af små violiner. Men disse sumpenes smådjævle har andet at tænke på nu end at stikke – en tid til at sværme i, og en til at æde!

Stedet, hvor det gamle kloster har ligget, er iøjnefaldende på lang afstand ved sin højde og sin bevoksning. Omgivet af en række store, skønne elme ligger resterne af ruinen – dvs. af klosterkirken, thi selve klostret er for længst forsvundet, og stedet nedpløjet – jordsmonnet er tæt dækket af småhyld og hassel og en næsten uigennemtrængelig urskov af brændenælder, gærdekørvel og skvalderkål. Ruinen er omtrent skjult under ukrudtets frodighed, mælkebøtter og andre vilde urter gror tykt i revnerne mellem de forvitrede sten.[37]

På grund af den voldsomme bevoksning er det umuligt at trænge inden for murene. Men disse, som består af utilhugne kampesten og nu på de højeste steder kun står i et par meters højde, viser, at kirkens grundflade, som er beliggende i retningen øst-vest, er ca. 27 m lang og 7 m bred. Ved østenden ses tydeligt spor af den buede mur omkring koret, hvis diameter er ca. 80 cm smallere end skibets bredde.[39] Murene må have været beklædt med frådsten at dømme efter de rester af sådanne, vi fandt i mængde omkring koret. De

bestod af ca. 14 cm tykke kvadere af meget forskellig størrelse og stærkt uregelmæssige i form på grund af forvitring.

Klostret må have ligget ganske nær ved kirken sydøst for denne, hvor bakken højner sig noget og har en jævn og vid flade. Forpagteren på øen fortalte os senere, at der på dette sted bestandig pløjes mange sten op af jordsmonnet, tilhugne kampe- og frådsten af forskellig størrelse og form.

Det er otte hundrede år siden, at klostrets mure rejstes her op over bakken og de omgivende skove. Det byggedes i begyndelsen af det tolvte århundrede for kanniker af den hellige Augustinus' orden. Men der hengik kun et halvt hundrede år, før klostertugten i den grad forfaldt, at Absalon i året 1165 indkaldte kanniken Vilhelm fra Sct. Genovevas kloster i Paris for at genoprette ordenslivet. Klostret stod dog kun få år efter dette og blev 1175 flyttet til Frederiksborg på Sjælland under navn af Æbelholt Kloster. Årsagen til

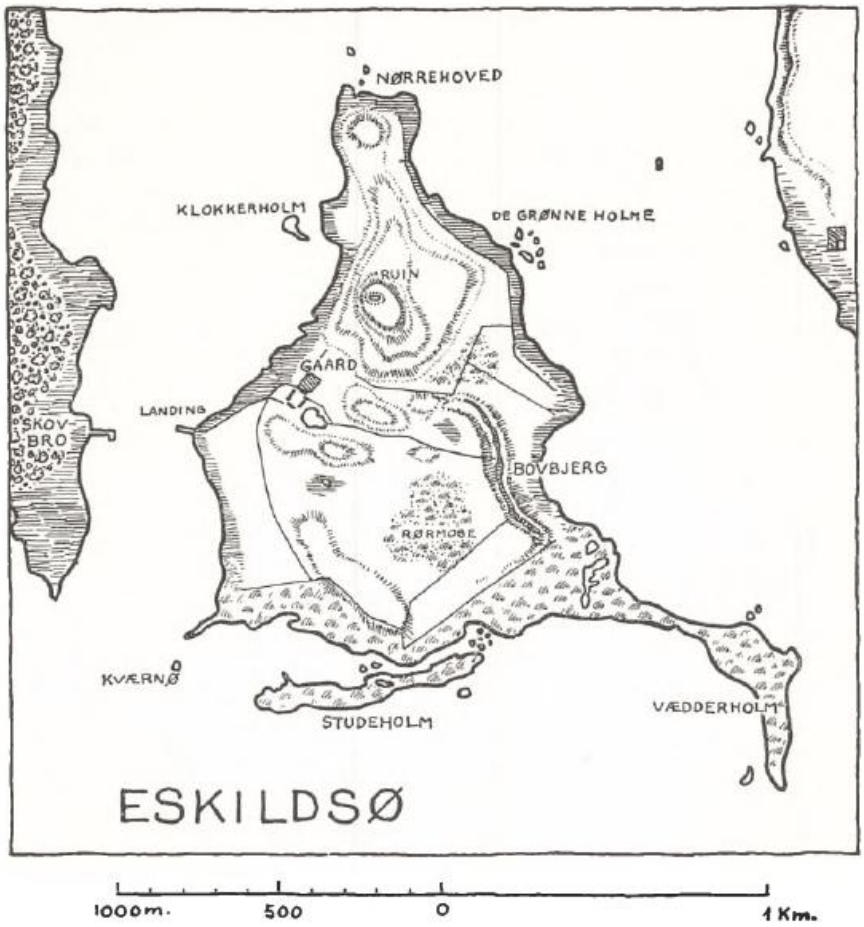

flytningen angives at være truende fare for havets oversvømmelser, men dette kan næppe have været den egentlige grund. Thi størstedelen af øens nordende, bl. a. det sted, hvor klostret havde sin plads, når indtil 11 m over havets overflade, og kun de lave enge langs kysten kan tænkes udsatte, hvis den rolige fjord skulle stige lidt under nordlig storm. Snarere har det været en anden årsag, som Pontoppidan nævner: at munkene om vinteren havde „Vanskeligheder ved at faa adskillige Fornødenheder over til sig". – Eskildsø vedblev dog hele middelalderen igennem at tilhøre klostret, som benyttede den til frugtavl og græsning.

Hvad der kunne hænde „inden for murene", når klostertugten forfaldt, får man eksempelvis et lille indblik i ved at læse Pontoppidans beskrivelse af tilstanden på det adelige frøkenkloster i Maribo, så sent som i begyndelsen af det syttende århundrede, hvor de fornemme damer levede et „daarligt, liderligt og ugudeligt Levned", „ikke lode Præster eller andre ærlige Folk komme ind til sig, men vel toge mod unge Adelsmænd og andre, som vare drukne. Af dem taalede de, at deres Hue blev afreven, og de selv tracterte ikke anderledes end Skiøger. Indbyrdes levede de i daglig Kiv, Klammer og uforsonlig Trette, bandte om tusende Skokker Diævle, ønskende hverandre, at Pokker (kopper) maatte falde paa dem saa store som Fade (!). De sloge hverandre Ørefigen, ja drak sig saa drukne, at de ikke kunde reyse sig" etc.

Inden for et isoleret samfund af velnærede munke med klostertugten i forfald har der næppe set kønnere ud – de gamle helgener har ikke altid levet som martyrer, mens de vandrede på jorden. Det er karakteristisk, at den første beretning, man har om den nordiske „kædedans", er fra Eskildsø omkring år 1170. Denne siger nemlig, at på de årlige højtider kom talrige lægfolk af munkenes slægt i følge med deres kvinder på besøg i klostret for at fejre højtiden i

munkenes selskab. I refektoriet drak mænd og kvinder sig fulde sammen, og „opførte runddanse (kædedanse), hvortil de sang“.

Herligt tager øen med de smalle sunde og det omgivende land sig ud heroppe fra, særlig Østskoven eller bredningen i syd ned mod Roskilde by. Hele øen overskues herfra med dens bølgende terræn og de fritstående, isolerede trægrupper. I nord ser man ud over de lave Jyllinge Holme, om hvilke fladvandet i dag ligger blankt som et spejlglar med de rolige skymassers billede hvilende dybt i sig, alt indrammet af Sjællands åbne eller skovklædte bakkekyster. Her er idyllisk og lunt, en typisk dansk fjordnatur, ikke teatralsk som Svendborg Sund, ikke storladen som Horsens Fjord, men landskabet hviler trygt og frodigt i sin ro. Man forståer, at et sådant sted ville de privilegerede stænder, adel eller gejstlighed, vælge for *sig*!

171

Eskildsø ejede tidligere landsbyen Jyllinge, hvorfra bønderne drog over og gjorde hoveriarbejde på øen. Forpagteren i den store, smukke avlsgård fortæller mig, at der endnu for en snes år siden levede en gammel mand i landsbyen, som havde været med til disse farter og kunne fortælle derom. – For godt og vel hundrede år siden er øen, vistnok som gave, kommet under herregården Selsø; men dens gård hedder endnu bestandig „Eskildsø Hovedgård“. På et af dens udhuse læser man bogstaverne C. S. P. og årstallet 1857. Det er daværende baron til Selsø Carl Scheel-Plessens forbogstaver, fader til den nuværende ejer Scheel-Plessen, som blev ophøjet til greve efter at have indgået ægteskab med en svensk grevinde. – Øen med de tilhørende småholme *Studeholm*, *Klokkerholm* og *De grønne Holme* er 244,8 tdr. land og hører under Selsø sogn i Frederiksborg amt.[37]

Om dyrelivet fortæller forpagteren, at her endnu findes en del af de allestedsnærværende „mosegrise“, men dog langtfra så mange som forhen. En katastrofe for bestanden var de store efterårsstorme i 1921, da en mængde af dem druknede på Jyllinge Holme, som var deres hovedbasis, hvorfra de bredte sig til omegnen. Her er ingen muldvarpe, og den brune rotte, som tidligere fandtes, er udryddet af katte. Firben findes ikke, men en del snoge. Det

almindelige vildt, harer og agerhøns, er bortskudt, og af rovdyr forekommer kun bruden, hvilket altså betyder, at her findes en del mus.

172

Da vi senere på dagen gik langs østsiden af øen på et jorddige, som løb langs en grøft, var Johannes Larsen, som gik foran mig, lige ved at træde på en rugende skeand, der fløj af reden mellem hans fødder og i starten slap en skylle af ekskrementer ud over reden, i hvilken vi fandt elleve æg. Fuglen filmede en lang sygehistorie for os, lod sig falde i græsset få alen foran os og skabede sig ganske storartet. Til sidst kastede den sig dog ude i stranden.

Fem gråandrikker lettede tæt ved stedet. En mængde krager færdedes herude. To unger, som havde vasket sig i stranden, var gået op på marken, hvor de sad og struttede med deres drivvåde fjer og ventede på, at de gamle skulle bringe dem æde. Enkelte gravænder så vi også, men bortset fra nogle strandskader ingen af de almindeligste vadefugle. Vi traf dog ved sydenden tre strandhjejler.

Fra avlsgården og helt ud til øens østkyst strækker sig et bredt og højt, træbeplantet stendige, som slynger sig bakke op og ned, fulgt i sine bølger af de store træers toppe, som gror langs dets sider. Her står på rad ask og elm, lind, naur og eg foruden tjørn, rose og hyld. Hvor diget ender mod øst, går en brat brink langs kysten i omtrent 600 meters længde, i hvis læ der findes et herligt krat af samme træsorter og med slåentorn i sin bund. Diget sænker sig i en dyb lavning med en stor, sivgroet mose, der strækker sig helt ud til sydendens lave flader. Fra brinkens høje sydende ser man vidt over dette åbne terræn, som er dækket af et net af smalle laguner, der sprænger det i mængder af små bitte holme, til det i syd løber i et krumt rev så nær over under Sjællandskysten, at det synes at være forbundet med denne. Disse flader er så godt som den eneste del af øens jord, der ikke er under plov.[38]

Den fuldstændig flade Studeholm ligger synlig heroppe fra i hele sin længde, kun mærkelig ved sine fritliggende, vældige kampestensblokke, der rager op over det lave græs og på afstand ligner store firkantede telte. Strømmen, som skiller holmen fra øen, er på sine steder kun 10–15 m bred, og om ganske få år vil holmen gro sammen med Eskildsø.

Spredt over højlandet ser vi herfra levninger af øens mange gamle vandhuller, mest runde, tilgroede mergelgrave, hvis bevoksning af stedets oprindelige, vildtvoksende planter løfter sig som grønne oaser op over de brune, skaldede pløjeagre.

Endnu et stort, prægtigt stendige finder vi, som sydligere adskiller de dyrkede marker fra strandengene. I læet under dets blomstrende hvidtjørn og slåenbuske lægger vi os i solskinnet og får piberne i gang – det var en rast, hvortil vi pludselig følte trang, fordi en nattergal begyndte at slå inde i tjørnekrattet bag ved os.

Mellem stenene på diget, som vi læner ryggen imod, vokser bulmeurt, som just er ved at udfolde sine gule blomster, granvoksne kongelys og hvidgrønne,

173

fede æselsfoder. I sprækkerne sidder store runde puder af bidende stenurt – skade, at den endnu ingen blomster har, de ser så godt ud mod alt det grå. En enlig tårnurt ranker sig over grønsværen foran os, hvor det vrimler af bellis og smørblomster.[38]

Men over det åbne hæld, hvorover himlen og havet blander deres lys, er hele regimenter af lange tidsler på march ned mod stranden; i tætte klynger stormer de frem, bevæbnede med stingendes redskaber gør de udfald mod solen – ligesom vagtparaden fulgt af en undrende

skare af stenbræk, stinkende storkenæb og tiggerranunkler – mens ærenpris, køllevalmue og vejbred fornemt trækker sig bort fra sværmen og har nok i sig selv inde på fortovet.

En klire skælder os ud fra toppen af en stolpe, men opgiver det igen, da vi bliver liggende så længe. Nede fra den store mose hører vi ustandseligt sivsangernes skræppende vise. Nogle præstekraver jager forbi med deres, *blyhvidt, blyhvidt!* Mågers og vibers skrigen lyder nede fra fladerne, hvor strandskaderne vader rundt ved lagunerne på stive ben. Ude på nogle store sten i fladvandet står en forsamling af havmåger og svartbagmåger ganske stille, som om de var faldet i søvn. En hejre trækker over os med stort skrål og styrer ud mod Studeholm, hvor tre-fire andre går og fisker.

Vi hviler mod digets store, glatte sten og lader solen bage os som på en rist,

så følgerne af de mange dages sure vejr damper ud af alle porer. Lyset fra sol og hav blænder os. Men langt nede i syd, hvor Roskildes kirkespir dåner i disen, løfter sig vidt over landet vældige klodeskyer, der er som verdensdele af damp og dunst, som Afrika og Australien på flugt ud i rummet. De store tordenskyer fælder deres skygger over hele Sjællands kreds, skove, bakker og sletter går til grunde i et blåt ragnaroksmørke.

Men bag ved os i tjørnene slår nattergalen ustandseligt. Og ovre fra Østskoven kukker gøgen højt og klart, som fik dens stemmeklang resonans fra de slanke bøgestammers søjler. Den bliver længe ved – hundrede leveår lover den os!

Men ak – det er jo alt for lidt . . .

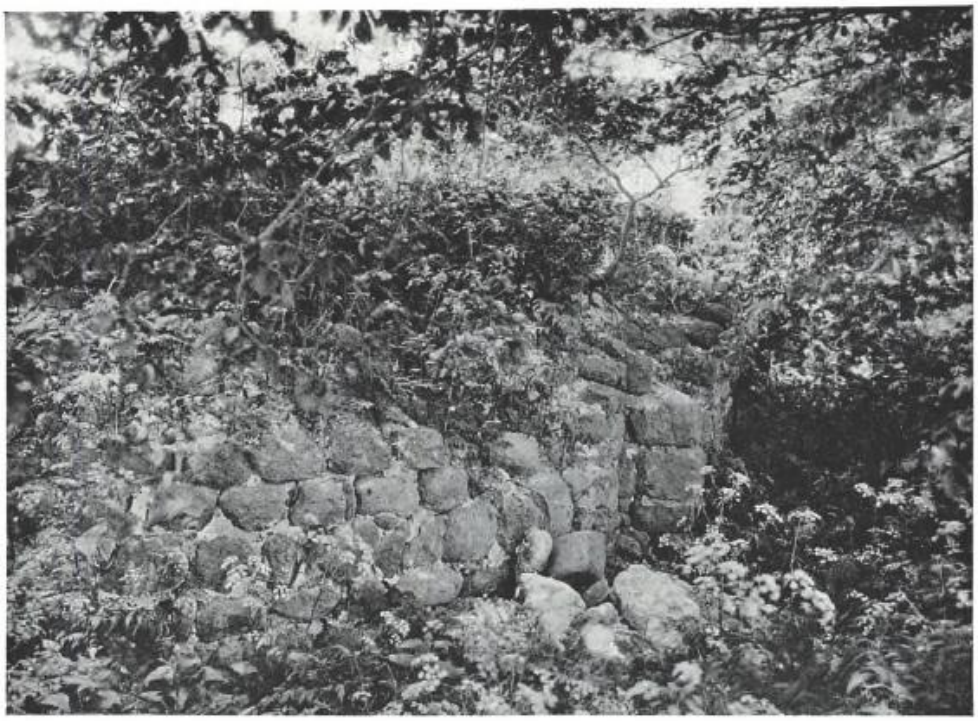

ESKILDSØ. Nordre side af klosterkirkens korbue. I forgrunden brændenælder og skvalderkål. I baggrunden elme. (168)

ESKILDSØ. Stuehuset i Eskildsø Hovedgård (nedbrændt 1928). (171)

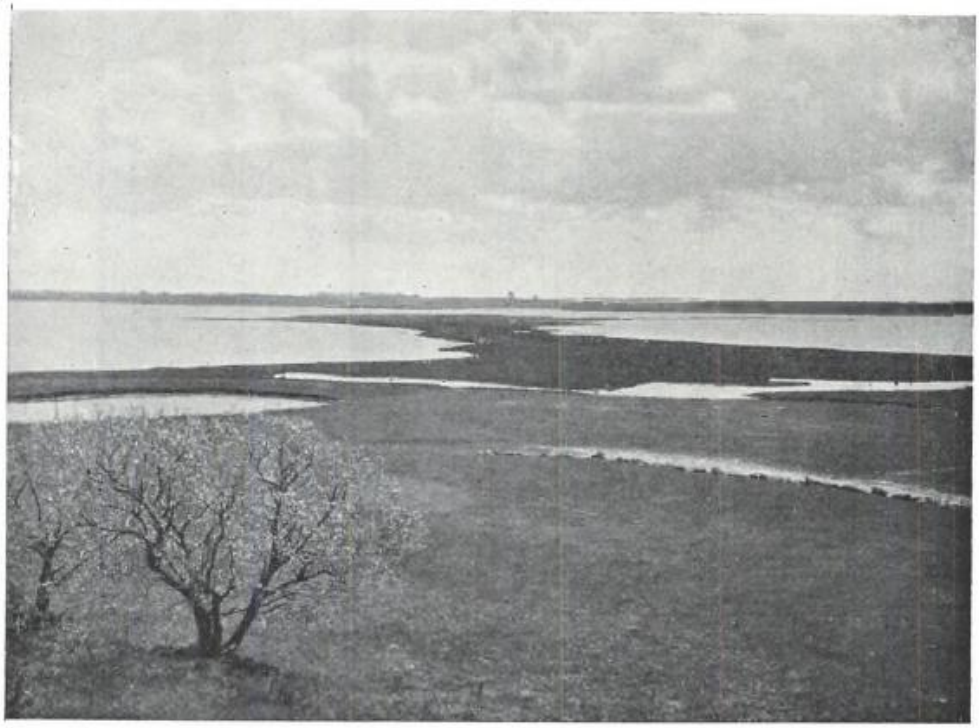

ESKILDSØ. Udsigt over øens sydøstlige udløber mod Sjælland. (172)

ESKILDSØ. I læ af diget ved sydkysten. (173)

ESKILDSØ. Søndre side af klosterkirkens korbue. (168)